

УДК 811.16'253'442

Марія Колечко, кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янських мов
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ПРО ДЕЯКІ “ПІДВОДНІ КАМЕНІ” ПЕРЕКЛАДУ УСТАЛЕНИХ СПОЛУК

У статті здійснено текстуальне зіставлення фразеологізованих або частково фразеологізованих усталених словосполук із посесивним компонентом у романі О. Гончара “Собор” з їхніми російськомовними варіантами. Визначено найважливіші особливості перекладу образно-номінативних одиниць у цільовому тексті, з'ясовано причини відхилення між словесними комплексами оригіналу та цільового тексту.

Ключові слова: цільовий текст, фразеологізовані усталені сполуки, посесивний компонент, авторизований переклад.

Лит. 12.

Мария Колечко, кандидат филологических наук, доцент кафедры славянских языков
Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко

О НЕКОТОРЫХ “ПОДВОДНЫХ КАМНЯХ” ПЕРЕВОДА УСТОЙЧИВЫХ СОЧЕТАНИЙ

В статье осуществлено текстуальное сопоставление фразеологизированных или частично фразеологизированных устойчивых словосочетаний с посесивным компонентом в романе О. Гончара “Собор” с их русскоязычными вариантами. Определены основные особенности перевода образно-номинативных единиц в целевом тексте, установлены причины отклонений между словесными комплексами оригинала и целевого текста.

Ключевые слова: целевой текст, фразеологизированные устойчивые сочетания, посесивный компонент, авторизованный перевод.

Maria Kolechko, Ph. D. (Philologic) Docent of Slavic Languages Department
Drohobych State Pedagogical University by I. Franko

ABOUT SOME “PITFALLS” IN TRANSLATION PHRASEOLOGICAL PHRASES

The given article deals with the textual comparison of phraseological or partly phraseological phrases with possessive components in O. Honchar's novel “Sobor” and their Russian variants. The main features of translation of image-nominative units are determined in the special purpose text. There are also found out the reasons of rejection between the words complexes of original and a special purpose text.

Keywords: special purpose text, phraseological phrases, possessive component, authorized translation.

Постановка проблеми. При перекладі художнього тексту не так важливо точно і правильно відтворити всі деталі, як те, яке враження залишає цільовий текст у читача, який образ формує в його свідомості. Художній переклад – явище насамперед естетичне: він має впливати на розум і почуття читача так само, як і оригінал. А праця перекладача – це переважно праця над словом. Ті образи й ідеї, які автор оригіналу втілює у творі своєю мовою, перекладач також повинен перенести на ґрунт рідної культури за допомогою засобів іншої мови, шукаючи в ній найточніші відтінки значень [6].

Основне завдання перекладу, як зазначає Р. Зорівчак, відчувається при інтерпретації творів красного письменства загалом і виявляється однаковою мірою при відтворенні окремих мікрокомпонентів оригіналу, серед них і фразеологізмів [4, 18].

Лінгвістично зумовлений підхід до вирішення

перекладацьких завдань винятково важливий у практичному сенсі: глибоке розуміння відмінностей у структурі двох мов може вберегти перекладача від смислових помилок, з одного боку, і від буквалізму – з іншого, що, безперечно, призводить до насильства над мовною структурою цільового тексту. Лінгвістика перекладу дуже тісно переплітається зі ще однією проблемою – типологією. У нашому випадку – типологією споріднених мов, оскільки об'єктом перекладознавчого аналізу є один із граматичних виявів – посесивність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження посесивних конструкцій як перекладознавчої категорії зумовило потребу теоретично осмислити проблеми сучасного перекладознавства. У перекладознавчому аспекті (на рівні художнього тексту) посесиви не вивчалися. Хоча теоретичні досягнення в перекладознавстві чималі, ми спираємося на ті праці, що допомагають системно осмислити

засадничі моменти перекладацької діяльності і випрацювати певну методологію оцінювання конкретних мовних (граматичних) явищ. Це монографії К. Чуковського, М. Рильського, О. Кундзіча, С. Ковганюка, В. Коптілова, О. Федорова, Г. Гачечиладзе, Р. Зорівчак. У теоретичному плані при осмисленні посесивності як семантико-граматичної категорії спираємося на праці О. Селіверстової, Н. Арутюнової, Г. Золотової, Н. Цейтлін, Г. Володіної. В українському мовознавстві ці структури у зіставному аспекті вивчав Й. Андерш.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі осмислення основних способів і прийомів перекладу фразеологізованих сполук із семантикою присвійності встановити особливості відтворення цих конструкцій у цільовому (російськомовному) тексті.

Оскільки у межах статті немає змоги дослідити усі типи посесивних дієслівних конструкцій, які подибуємо в романі “Собор”, а також їх російськомовні відповідники, обмежуємося лише фразеологізованими конструкціями із компонентом **мати**.

Хочемо особливо зацентувати на тому, що саме близькість мовних систем загалом і породжує низку специфічних складностей перекладу, яких не знає переклад з мов віддалених. На тлі однотипних систем втрачають свої контури окремі граматичні і лексичні особливості оригіналу і цільової мови. Межі між мовами немовби розмиті. Звідси – механічне, сліпе копіювання іншомовних структур, зловживання фонетичною адаптацією, переплутування лексем, які однаково звучать, але мають різне значення (міжмовна омонімія).

Щойно наведені теоретичні моменти мають безпосередній стосунок до предмета нашого дослідження, оскільки саме переклад зі споріднених мов і породжує ті проблеми, про які йшлося. Без урахування усього зазначеного аналіз й оцінка російського перекладу роману Олеса Гончара “Собор” була б не повною і дещо однобічною та зводилася б до механічного перерахування перекладацьких промахів. Наше завдання – дати цілісну та всебічну інтерпретацію особливостей перекладу однієї граматичної грані – посесивності.

На матеріалі роману О. Гончара “Собор” і його авторизованого перекладу, здійсненого І. Новосельцевою, спробуємо простежити, чи вдалося перекладачеві послідовно й аргументовано репрезентувати семантико-стилістичну своєрідність посесивних дієслівних конструкцій у російській та українській мовах.

Тлумачний перекладознавчий словник подає таке визначення терміна *авторизований переклад*: “Переклад (текст), зроблений зі згоди автора та погоджений або переглянутий ним; переклад, в якому у зміст перекладеного тексту внесені необхідні з художньої, лінгвістичної або іншої точки зору зміни, що дозволяють вважати перекладача своєрідним “співавтором” твору [7].

Незважаючи на те, що в авторизованому тексті перекладач має ширше поле для творчості, фактичний матеріал свідчить, що значні труднощі виникають при перекладі усталених словесних комплексів. Вони пов’язані з відмінністю смислових і стилістичних функцій, які виконують у різних мовах слова однакового речового значення, і з відмінністю сполучень, у які вступають такі слова у різних мовах. Можна навіть сказати, що саме при перекладі і виявляється властива конкретній мові специфічність сполучень.

Оскільки фразеологія складає частину мови, одну з її підсистем, вона не може не бути пов’язана із системою загалом, не може не зберігати всіх її основних рис та особливостей [4, 28].

Особливість художнього перекладу зумовлена своєрідністю оригінального тексту. У кожній мові існує великий прошарок слів і словосполучень суто національного або якогось специфічного звучання, які перекладаються або зовсім віддаленим словом, або комбінацією слів. В українській мові до таких стійких зворотів належать словосполучення з дієсловом **мати**: *мати рацію, мати страх, мати звичку, мати на думці, мати цікавість, мати сумнів*. Перекладач повинен обережно поводитися з такими сполученнями, щоб не знекровити їх у своїй мові, не перенести механічно у цільовий текст помилкових конструкцій.

Відтворення фразеологічних засобів оригіналу, через їхню образність та експресію, багатозначність і часто алогічність, – одна з найскладніших проблем художнього перекладу. М. Рильський писав: “Треба застерегти, що при перекладі фразеологізмів потрібна велика обережність, потрібен художній такт” [9, 133]. Фразеологію письменника не можна розглядати шляхом механічного роздроблення, поза художнім рівнем авторського мовлення. До оцінювання ефективності того чи іншого способу семантико-стилістичних функцій фразеології оригіналу треба підходити, маючи на увазі не лише літературознавчі й мовознавчі аспекти, а й культурологічні.

Як зазначають науковці, українське художнє мовлення дуже багате й щедre на словесні образи.

Проблема відтворення словесних образів при перекладі є непростю, оскільки кожен словесний образ в оригіналі несе певне пізнавальне й експресивне навантаження. Особливість авторського образного мислення необхідно передавати в перекладі, щоб не збіднити художнього бачення світу письменником, щоб не зменшити ступінь експресії оригіналу [4, 30].

Визначаючи відтворення семантики тієї чи іншої фразеологічної одиниці, розв’язуючи проблему вибору найточнішого, найбільш адекватного відповідника, важливо завжди враховувати естетичну функцію художнього тексту загалом. Адже фразеологізми – це один із мікроелементів художньо-естетичного цілого, різномірна сукупність яких створює складну систему – індивідуальний авторський стиль. У перекладі фразеологізм може бути не рівновартим відповідній одиниці оригіналу в художньому аспекті, хоча з мовного погляду він буде відтворений вірно. Оскільки фразеологізми є надзвичайно складною, багатоплановою поліфункціональною одиницею мови, при перекладі оптимальним вважається визначення бінарних опозицій. Останні базуються на предметно-логічному значенні усталеної одиниці, образності, функціонально-емотивній конотації з обов’язковими “поправками” на індивідуально-авторські модифікації і трансформації.

Аналізуючи переклад І. Новосельцевої, доходимо висновку, що загалом перекладач зуміла віднайти доволі адекватні відповідники:

Укр.: ... Хома Романович ... вчить дітей арифметики... Микола належить до його найулюбленіших вихованців, учитель вірить у нього та в ненаписані його поеми. А хто **має сумнів**, тим каже тоном майже урочистим... [2, 101]. – Рос.: ...Фома Романович... учит детей арифметике... Микола – один из самых любимых его воспитанников, учитель верит в него и в его ненаписанные поэмы. А кто **сомневается**, тому говорит о Миколе тоном почти торжественным... [3, 97].

Укр.: Країна прогресу повинна бути без шкідливих димів! – такий його, Баглаїв, девіз... Дошкульно висміює якогось горе-раціоналізатора, що пропонує всі труби звести в одну і відводити той дим кудись... Інших теж на лопатки кладе. Звичайно, **певну рацію мають** і прихильники сухого очищення, адже не всюди є достатні резерви промислової води [2, 221]. – Рос.: В стране прогресса не должно быть вредных дымов – таков его, Баглая, девиз... Язвительно высмеивает какого-то горе-рационализатора, предлагавшего все трубы свести в одну и

отводит дым куда-нибудь в космос... Других тоже на лопатки кладет. **До некоторой степени правы** и сторонники сухой очистки, ведь не везде есть достаточные резервы промышленной воды [3, 215].

Укр.: А він, здається, таки щось **має на думці**, не легковажить, тому й дядько Ягор в його дудку підіграє... [2, 84]. – Рос.: А он, видимо, что-то серьезное **замышляет**, потому и дядя Ягор в его дудку подыгрывает... [3, 80]. – Укр.: Нечуйвітер **має звичку** до схід сонця вставати, коли на цих водах ще стеляться сиві тумани і всюди по низинах роса, як вода, тоді саме час всіяке цілюще зілля збирати [2, 251]. – Рос.: Нечуйветер **привык вставать до рассвета**, когда на этих водах еще стелются седые туманы и всюду по низинам роса как вода – тогда самое время целебное зелье собирать [3, 244]. – Укр.: Старий **не має страху** ні перед ким, сам насакає на цілі вагаги лобуряк, і вони змушені під його натиском відступати [2, 251]. – Рос.: **Не боится** их старик, если в его поле зрения появится даже целая шайка бездельников, и она вынуждена будет под его натиском отступить [3, 244].

Однак ця вірність – лише на рівні семантики, на рівні стилію переклад І. Новосельцевої все-таки програє оригіналові, бо практично у всіх випадках усталені фразеологізовані сполучення з компонентом **мати** перетворено за допомогою нефразеологічних відповідників: **має сумнів – сомневается; певну рацію мають – до некоторой степени правы; має на думці – замышляет; має звичку до схід сонця вставати – привык вставать до рассвета; не має страху – не боится**. Це вже шкодить текстовій стилістиці, губить природність, невимушеність.

Варто, однак, звернути увагу і на більш суттєві і принципові недоліки перекладу окремих фразеологічних сполучень. Як відомо, для перекладу усталених словесних формул винятково важливими є такі їхні риси, як ступінь смислової злотованості чи роздільності компонентів, ступінь зрозумілості чи незрозумілості мотивування (наявність чи втрата внутрішньої форми), образність, стилістична забарвленість. Лексичне значення окремо взятих слів усталеного звороту, сприйняте і перекладене буквально, призводить до ляпсусів.

Укр.: – Як **маєш порожню макітру на плечах**, стріляй! – бунтувався професор [2, 177]. – Рос.: – Коли **у тебя пустая макитра на плечах**, стреляй! – бунтовал профессор [3, 171].

Так, фразеологічний зворот “**Мати порожню макітру на плечах**”, використаний автором

оригіналу, в українській мові вживається з таким значенням: бути нерозсудливим, нерозумним тощо.

Таке ж значення (“нерозумний”, “нерозсудливий”) у російській мові мають усталені словесні комплекси: Голова (башка) соломою набита; Дурья голова (башка); Мякинная голова (башка); Пустая голова; Солома в голове; Голова еловая тощо [11, 112]. Тому фразема “голова соломою набита” у російському перекладі, на нашу думку, цілком доречна.

Тут цілком справджується знамените й, здавалось би, парадоксальне спостереження Ш. Баллі: “Власне факт злютованості елементів фразеологізму доводить, що той, хто говорить, не думає над окремими словами, і часто, сам того не підозрюючи, говорить нісенітницю чи такі речі, які б нізачо не сказав, коли б розумів, що це означає [...]. При вивченні фразеології схильність до аналізу так само шкідлива, як при вивченні окремих слів: занадто глибоке лінгвістичне знання заважає проникненню в дух мови” [1, 101]. У цьому чи аналогічних випадках художню рівновагу між такого типу усталеними одиницями оригіналу і перекладу забезпечує не так глибокий аналітичний підхід і лінгвістична компетентність, як тонке мовне чуття, інтуїтивне передбачення і добре розвинений естетичний смак.

Укр.: Це він про те, що індійці *мають звичай* голову мастити кокосовою олією. А спека ж така, що часом олія перегорає, розкладається... [2, 241]. – Рос.: Это он о том, что у индейцев *бытует обычай* голову смазывать кокосовым маслом. А жарница такая, что порой и масло перегорает, разлагается... [3, 234].

Неточним і таким, що порушує семантичну цілісність тексту є, на нашу думку, переклад фразеологізованого виразу „мати звичай”. В українсько-російському і російсько-українському фразеологічному словнику І. Олійника та М. Сидоренка подано такий відповідник: мати звичку (звичай) – иметь обыкновение [8, 81]. У наведеному контексті цей семантичний еквівалент, як нам видається, був би точнішим і доречнішим.

Не до кінця зумів перекладач відтворити і значення українського фразеологізму “*мати гріх на душі*” образно-номінативними засобами російської мови.

Укр.: Тільки не хоче на цю тему, може, *має якийсь грішок на душі*... [2, 78]. – Рос.: Но никак не хочет вести разговор на эту тему, *может, какой грешок скрывает на душе?*.. [3, 74 – 75].

У фразеологічному словнику російської мови за редакцією О. Молоткова подано лексичний

відповідник фраземи “мати гріх на душі” – “хватить греха на душу” [11, 505], саме він у цьому контексті був би і семантично, і стилістично більш умотивованим.

Неврахування норм лексичної сполучуваності у сучасній російській мові ілюструє, на наш погляд, невдалий переклад усталеного звороту “*мати в собі живчик*”.

Укр.: – *Має* людина *в собі* такий *живчик* – бажання робити добро [2, 237]. – Рос.: – *Носит человек в себе* такой *живчик* – желание делать добро... замечали? [3, 231].

Відповідником до слова **живчик** у російській мові є лексема **живинка**, яка у складі фразеологічного словосполучення вживається з дієсловом **бути**. Необхідно зазначити, що російська мова за типологічною особливістю вираження семантики присвійності надає перевагу бути-конструкціям, українська ж демонструє паритетне функціонування бути- та мати-структур [5].

Отже, речення “Має людина в собі такий живчик” відповідно до норм сучасної російської мови варто було б перекласти “Есть в человеке такая *живинка*”. Деякі усталені словесні комплекси, як свідчить фактичний матеріал, взагалі залишаються поза увагою перекладача.

Укр.: Добре ще, коли *має щось у черепку*, а то ж часом сидить чмур чмуром, тупий, дрімучий, однак теж хоче, щоб ти його слухав, думав, як він, хоче бачити довкола себе легіони однаково мислячих... [2, 68]. – Рос.: – Но ведь он – сила! Не Архимед, не Галилей – чиновник идет по свету, он задает тон... Он считает своим долгом во что бы то ни стало обстрогать нас, подогнать под свое подобие. Его мечта – видеть вокруг себя легионы одинаково мыслящих... [3, 65]. – Укр.: Жінки *мали* велику *цікавість* до Єльки, але з делікатності тільки спозирка деколи, з хапливою крадливістю скидали поглядами на цю високошию Лободину обраницю, на її густо смагляве, справді ж таки гарне довгообразе личко з рівним носом, з тугенькими губенятами [2, 161]. – Рос. Шпачиха сумела бы воздать надлежащую хвалу невесте, но и квартальная, будучи особой деликатной, сдерживала себя, вместе с другими старухами лишь изредка, украдкой, окидывала глазом на эту строгую избранницу Лободы, ее густо смуглое, действительно привлекательное, с тонкими чертами лица. Ровный нос, тугенькие губы... [3, 155 – 156]. – Укр.: За цей собор він свого часу на Магадані побував, власне, більше за свій темперамент, за те, що *має звичай* аж надто запально історію храму переповідати учням [2, 100]. – Рос.: За этот собор он в свое время на

Колыме побывал, собственно, больше за свой темперамент, за то, что слишком пылко пересказывал ученикам историю храма [3, 96].

Наведені приклади свідчать про те, що звичка йти лінією найменшого опору за словником виробляє у перекладача нехіль до шукання точних варіантів, інерцію до калькування фразеологічних сполучень, на які в кожній мові існує чимало відповідників. Головне завдання полягає в тому, щоб віднайти наявні у мові перекладу еквіваленти і вибрати їх із низки найвдаліших у контексті.

Текстуальне зіставлення фразеологізованих або частково фразеологізованих усталених словосполук із посесивним компонентом у романі О. Гончара “Собор” з їхніми російськомовними варіантами засвідчує, що у багатьох випадках перекладачеві так і не вдалося подолати особливого “внутрішнього опору” цього надзвичайно цікавого різновиду образного мовомислення. Перекладач І. Новосельцева у деяких випадках традиційно виводила фраземну семантику із суми лексичних складників.

Висновки. Ми торкнулися лише однієї проблеми перекладу зі споріднених мов – відтворення посесивних конструкцій. Але і ця семантико-граматична категорія, що розглядається у широкому контексті зв’язків художнього твору і текстового цілого, дає змогу зробити певні висновки та узагальнення щодо прийомів і методів перекладу, а також “підводних рифів”. Зумовлено це низкою причин, і одна з них – нетотожність (у тому числі і на семантико-граматичному рівні) споріднених мов. На тлі однотипних систем втрачають свої контури окремі граматичні і лексичні особливості оригіналу й цільової мови, а це призводить до механічного копіювання чужомовних граматичних структур, почасти

неврахування особливостей лексичної сполучуваності, пропусками або заміною усталених одиниць нейтральними відповідниками.

1. Балли Ш. *Общая лингвистика и вопросы французского языка: Пер. с франц.* – М.: *Иностранная литература*, 1955. – 416 с.

2. Гончар О. *Собор: Роман.* – К.: Дніпро, 1989. – 270 с.

3. Гончар О. *Собор: Роман. Перев. с укр. И. Новосельцевой.* – М.: *Сов. писатель*, 1988. – 272 с.

4. Зорівчак Р. *Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія.* – Львів: *Вид-во ЛДУ “Вища школа”*, 1983. – 173 с.

5. *Категория посесивности в славянских и балканских языках.* – М.: *Наука*, 1989. – 262 с.

6. Коптілов В. *Першотвір і переклад: Роздуми і спостереження.* – К.: Дніпро, 1972. – 216 с.

7. Нелюбин Л. *Толковый переводоведческий словарь.* – 3-е изд., переработанное. – М.: *Флинта: Наука*, 2003.

8. Олійник І., Сидоренко М. *Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник.* – К.: *Радянська школа*, 1971. – 349 с.

9. Рильський М. *Мистецтво перекладу: Статті, виступи, нотатки / Упоряд. і комент. Г. Колесника.* – К.: *Рад. письменник*, 1975. – 344 с.

10. Селиверстова О. *Контрастивная синтаксическая семантика. Опыт описания.* – М.: *Наука*, 1990. – 150 с.

11. *Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А.И. Молоткова.* – М.: *Русский язык*, 1987. – 543 с.

12. Чуковский К. *Высокое искусство.* – М.: *Искусство*, 1964. – 356 с.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2013

“За Шевченка точилася дуже довго битва, була гострою, тому що це – боротьба за душу українського народу”.

“Свою Україну любить,
Любить її... во время люте,
В остатню тяжкую минуту
За неї Господа молить”.

